

DOI: <https://doi.org/10.18524/2312–6809.2019.28.165833>

УДК 82:159.964.21

ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ ПИСЬМЕННИКА: ПРОЕКЦІЯ НА ПСИХОГРАФІЮ

Ольга Пуніна, канд. філол. наук, доцент

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ORCID ID 0000–0001–9044–8121

pupina@ukr.net

Статтю присвячено розгляду авторських концепцій душевної організації письменника (психографії). Концепції психографії письменника, що свого часу були запропоновані у психоаналітичних студіях Степана Балає, Зігмунда Фрейда, характерологічних працях Олександра Лазурського, психопатологічних роботах Карла Ясперса й Ернста Кречмера, перегукуються в аспекті взаємобумовленості психологічної структури письменника і його літературної творчості. Йдеться про вплив на зміст художніх творів, на авторський стиль, творчу потенцію і творчий процес у цілому. Фахове прочитання особистості письменника психологами стає надійним методологічним підґрунтям для провадження в галузі літературознавства подальшої наукової інтерпретації психологічно-творчої сутності автора.

Ключові слова: *творча особистість письменника, психографія, психоаналіз, психологія індивідуальних відмінностей, психопатологія, душевна організація.*

Розвідка Василя Стуса 1960-х років «До проблеми творчої індивідуальності письменника» пропонує теоретично виважену тактику дослідження письменницької постаті: індивідуальність має цікавити науковця «у плані своєї чисто людської характеристичності, що допоможе прояснити чимало питань суто творчого, діяльного порядку, в плані особливостей свого витворення і — найголовніше — в площині безпосереднього витворення цієї особистістю художньої продукції» [17, 211], тобто як психологічна структура і стиль породжений нею. Таке розуміння творчої особистості й підхід до її ретельного наукового розгляду вкладається в межі психографічного аналізу, актуалізованого у працях Джорджа Сейнтсбері щодо біографічної методи Шарля Огюстена де Сент-Бева та Пауля Маргіса «Проблема та методи психографії з індивідуальним аналізом Е. Т. А. Гофмана», «Е. Т. А. Гофман: психологічний індивідуальний аналіз» (1911), в яких йдеться про вивчення специфіки літературної творчості шляхом аналізу душевних властивостей автора, розкриття життєвих деталей, що стосуються його мистецтва [24, 38; 16; 6, 11–12; 3, 292–294; 23, 63; 22].

Надійний ґрунт для подальшого розвитку заявлена тактика літературознавців-психографів отримує в американському літературознавстві ХХ століття. У наукових розвідках Гамалієля Бредфорда «Натураліст душ: дослідження в області психографії» (1917), Евелін Колдвелл Додж «Психограф Натаніель Готорн» (1948), Едварда Вагенкнехта «Натаніель Готорн: людина і письменник» (1961), «Вашингтон Ірвінг: взірець поміркованості» (1962) зроблено акцент на сутності творчого процесу письменника через виявлення питомих рис його психології [13; 20; 21; 25; 26]. У вступі до «Натураліста душ» Гамалієль Бредфорд зазначає, що психографія є спробою зобразити різні аспекти характеру, саме з таким матеріалом працює психограф [20, 3–24]. Відтак трактована німецьким ученим Вільямом Штерном психографія як метод диференційної психології, що передбачає систематизацію індивідуальних ознак на психологічній основі, враховуючи унікальність внутрішнього світу людини та її біографію [5, 5], надійно вкорінюється в літературознавстві. Відштовхуючись від психологічного розуміння індивідуальності як сукупності властивостей різного рівня, на думку Миколи Рибнікова психографія є «опис душі» [15, 237]. Вона передбачає аналіз психічних властивостей, літературознавче дослідження психосутності письменника першочергово спрямоване на літературно-побутовий матеріал. Основою для подібного літературознавчого руху мають бути дослідження психографії письменника, здійснені кваліфікованими психологами.

У фахових психологічних працях структуризація внутрішнього світу письменника — одна зі складових проблеми психології творчості митця, вирішувана залежно від загальних настанов представників того напрямку, в якому вона заявлена: класичний психоаналіз фрейдівської моделі, диференційна психологія, психопатологія. Саме фрейдівський підхід до душевної організації творчої особистості письменника виявляється найбільш плідним, в тому числі за кількістю написаних студій з психоаналізу, зокрема і літературознавчого. На думку Ніли Зборовської, *«письменник для автора психоаналізу був найцікавішим пацієнтом, оскільки майстерно інтерпретував свій невротичний симптом у вигляді художнього твору»* [7, 9]. Застосовуваний щодо цього психобіографічний метод дослідження, коментує науковець, пропонує деміфологізацію особистості, яка передбачає увиразнення її психічної сутності. Ніла Зборовська трактує це увиразнення як динаміку розвитку психіки від її первинних імпульсів

через перетворення і розвиток, що в свою чергу дозволяє «із взаємодії натури і долі, внутрішніх сил і зовнішніх факторів» з'ясувати психологічну позицію особистості, яка «сприяє специфічному вияву художнього обдарування, нерідко зумовлює тематику і проблематику творчості» [7, 65].

Концепція Зігмунда Фрейда стає засадничою у праці українсько-польського психолога Степана Балея «З психології творчості Шевченка» (1916) [2], присвяченій образу жінки як психологічного поштовху поетичних креацій. Попри відмову автора від сміливих гіпотез та вибірковість підходу до фрейдівської теорії, критичне ставлення до психоаналітичного пансексуалізму, обережність у застосуванні психоаналітичного методу [14, 252; 7, 328–329], праця Балея інтригує першою спробою нетрадиційної інтерпретації творчої особистості письменника, зокрема структуризації його внутрішнього світу. Він, ставлячи у «Слові від автора» завдання стосовно «*схопленне ліній цього індивідуального життя поета і слідів його у творчості*»¹ [2], — у своєму аналізі Степан Балеї відштовхується від думки про жіночу постать у творчості Тараса Шевченка як чинник певного душевного процесу. Саме зміст поетової душі несвідомо закладається в жіночі образи, роблячи їх художніми символами й алегоріями. З позиції науковця, дві сфери автора — суб'єктивну, орієнтовану на особисті почування і бажання автора, й об'єктивну, де він подає образ доволішишнього, позначений особистим темпераментом творця, — здатен об'єднати психоаналіз, втягуючи об'єктивну область у суб'єктивну. «*Психоаналіза, — стверджує Балеї, — ломить сю ліній і отсю другу, «обективну» область втягає в першу. Вона силкуєть ся показати, що і під покришкою образів та постатей, яким позірно чужа звязь з особистими нахилами, бажаннями і мріями творця, криєть ся з правила все його власне «я», і зглядом сього «я» отсі твори сповнюють завсїгди ту саму задачу; вони дають заспокоєнне нахилам і бажанням сього «я», яких дійсність не в силі одволити*» [2].

Психоаналітична теорія душі, в розумінні Степана Балея, передбачає, що поетична творчість є однією з форм, в яких свідомість реагує на тиск підсвідомого життя, — витвір психічної енергії, яка прагне виходу. «*Се є ціль, яку сповнює творчість артиста, — продовжує психолог, — і якій підчинюєть ся вона без повної свідомости жерел, з яких*

¹ У цитуванні збережено авторський правопис.

пливе. *Відшукати нитки, що від схованих на дні душі пружин ведуть до творів артиста, відкрити звязи між особистими бажаннями творця і продуктами його творчості, віднайти діланне сеї утаєної сили, що з несвідомої області надає напрям процесови творчості, се є стремління психоаналітиків в обсягу психології творчості» [2]. Отже, пошук зв'язку між Шевченковим несвідомим і його доробком приводить Степана Балея до інтерпретації у творчості поета ендіміонського мотиву («рід любовного відчуження»), характерного зокрема для творів Аліг'єрі Данте («Божественна Комедія», «Нове життя»), Юліуша Словацького («В Швейцарії»).*

Психолог переконаний, що розгляд ендіміонського мотиву дає змогу виявити окремі особливості психіки Тараса Шевченка, визначальні для відношення між його особистими почуваннями і поетичними творами, передовсім частиною поеми «Гайдамаки» (кохання Яреми до Оксани) і віршем «Мені тринадцятий минало...». *«Коли в «Гайдамаках» поет говорить про любов Яреми, з яким він себе прямо не ідентифікує, — коментує Степан Балея, — то в стишку «Мені тринадцятий минало» розказує Шевченко виразно вже про свою власну особу. Ріжниця дальше в с'їм, що коли там йде мова про зрілу любов зрілих людей, то тут маємо до діла з напів-дитячою пригородою, якої ніжно-еротична закраска пробиваєть ся ледви помітно крізь инші почування» [2]. Подальші дії психолога у віднайденні ендіміонського мотиву в житті Тараса Шевченка (мрійливість, самотність, вразливість) ведуть до думки про реалізацію бажаного (потреба любити і бути коханим) через творчість. Така особливість його психіки, як здатність «вчувати свою душу в инші ества», стає показовою у випадку з образом Яреми, в якого Шевченко вкладає зміст власних бажань і мрій. А повернення поета до дитинства Степан Балея розцінює як поєднання інфантилізму й еротики — йдеться про художнє втілення дитячої закоханості у поезії «Мені тринадцятий минало...».*

Ще одна складова внутрішнього світу Тараса Шевченка, за спостереженнями психолога Балея, — фемінізм, тобто «фемінність, жіночність Шевченка», самоідентифікація поета з жіночими образами [14, 250]. Поетова «жіночність» полягає в аналогії між долею, почуттями і бажаннями письменника та креованих ним жінок: *«Почуття осамітнення, бездоляности, нудьги, незаспокоєної любовної туги, почування, які переповнювали душу Шевченка, являють ся головним мотивом переживань жінок, ним зображених» [2].* Основу таких спільних

почуттів становить кривда, відтак життя постає як велика трагедія: прагнення до його інтенсивності, наповнення любов'ю і красою конфліктує з життєвими обставинами, що, на думку Балея, є ядром Шевченкової душі, а це, в свою чергу, впливає на дієвість митця. Те, що варто озвучити як процес сублимації — через ототожнення себе з художньо змодельованим образом жінки (варіації: матері-покритки, Мадонни) відбувається подолання цього конфлікту, психолог озвучує так: *«І зусилля Шевченка ідуть не в тім напрямі, щоби віднайти причини терпіння і якось з ним погодити ся а радше в тім напрямі, щоби для своєї кривди найти як найсильнійший і найяркійший вислів, та переіри-ти безмір свого горя аж до дна. Коли поет столює своє горе з недолею широких верств свого окруження, то се, відіймаючи почуванням поета ексклюзивно егоїстичний характер, ставить їх рівночасно, так сказати б, на ширшу підставу. Горе, яке переживає поет, набирає через те в його почуттю більшої ваги і росте в розмір»* [2].

Зрештою, Степан Балеї доходить висновку, що для душевної організації поета характерний синтез двох компонентів жіночої іпостасі — реального й ідеального, які трактуються щодо індивідуальності Шевченка як «схил держати ся твердо дійсности» і «схил продукувати з дна душі вартости, що стоять понад дійсністю» [2]. Письменник прагнув до органічної єдності цих складових, наслідком чого і є художньо осмислений ним жіночий образ водночас покритки і святої. *«Жіноча постать Шевченка, — твердить психолог, — являть ся ось так найкращим у його творчости обявом получення сих двох згаданих тенденцій, найсовершеннішим виразом такого ідеалізму, який — щоби піднести ся в гору, мусить зачіпитись за дійсність»* [2].

Виявлення специфіки внутрішнього світу письменника в психологічній практиці самого Зігмунда Фрейда припадає на кінець 20-х років ХХ століття. Йдеться про працю «Достоевський і батьковбивство» (1928). До цього часу, з 1900 року, психобіографічний метод, підґрунтям якого є сексуальне, аналіз розвитку і подолання едіпового комплексу [4, 101; 7, 66], психоаналітик застосував до інтерпретації героїв трагедій Софокла «Цар Едіп» і Вільяма Шекспіра «Гамлет», роману Вільгельма Ґенсена «Градів», творчої особистості художника Леонардо да Вінчі, одного дитячого спогаду Йоганна Вольфганга фон Гете [18]. На думку філософа-мистецтвознавця Лариси Левчук, інтерес Зігмунда Фрейда до невротичної постаті російського прозаїка Федора Достоевського зрозумілий з огляду на хворобливість і неврів-

новаженість митця, «які, згідно з психоаналітичною теорією, стимулюють творчий пошук» [11, 255].

Отже, особистість Достоевського науковець розглядає в чотирьох взаємопов'язаних іпостасях — художника, невротика, мораліста й грішника (злочинця). Вибір художником літературного матеріалу (жорстокі, схильні до вбивств характери) й окремі факти його життя (пристрасть до азартних ігор, сексуальні девіації) дають змогу Зігмунду Фройдю зарахувати Федора Достоевського до злочинців [18, 286], що, в свою чергу, вказує на існування таких нахилів у його внутрішньому світі. Контрастом до цього психоаналітик називає потребу митця в любові й здатність любити. До речі, в есеї «Достоевський» 1918 року представника індивідуальної психології Альфреда Адлера теж ідеться про постать письменника, що приховує протиріччя і змушена їх долати, баланс же нею знайдено у відході від «жадання влади» у бік «любові до ближнього» [1, 93–95]. Також праця «Достоевський» (1923) Йоланда Нейфельда, учня Зігмунда Фройда, розбудовується на думці про суперечливий характер письменника, що і породжує його творчість [12, 162–163]. Відтак існуюче протиріччя (злочинець / потреба любити), продовжує Фройд, вирішується, якщо взяти до уваги те, що сильний руйнівний потяг, здатний перетворити Достоевського на злочинця, у житті був спрямований переважно проти власної особистості (всередину, а не зовні), і виражався як мазохізм та почуття провини. Крім того, в особистості Достоевського Зігмунд Фройд визначає наявність садистських рис, які виявлялися в роздратованості, нестерпності, тиранії — і в ставленні до близьких, і до читача. Письменник, стверджує вчений, був садистом по відношенню до зовнішніх об'єктів і, що важливо, до самого себе (мазохізм).

В особистості Федора Достоевського як складній структурі психоаналітик виділяє три ключові фактори: надзвичайно висока збуджваність, задатки збочених потягів, що підштовхують до садо-мазохізму і до злочину, його художнє обдарування, яке не піддається аналізу. Окремий акцент Зігмунд Фройд робить на невроті митця (за припущенням психоаналітика, він виявлявся в епілептичних нападах і їх наслідках як афективна епілепсія — порушення, що виражає душевне життя), який постав своєю реакцією-травмою на смерть батька. Те, до чого підводить науковець подібними спостереженнями, зводиться до Едіпового комплексу Достоевського: дитячий страх смерті, коли притаманне відчуття ототожнення з небіжчиком чи людиною,

якій бажаєш смерті, у психоаналізі трактується як бажання смерті батька, а істеричні напади є самопокаранням за подібне бажання [18, 288]. Водночас у випадку з російським письменником ненависть до батька поєднується з закоханістю в нього: бісексуальна схильність Достоевського стає умовою закріплення неврозу (латентна гомосексуальність). Завдяки фантазії (тема батьковбивства, мотив сексуального суперництва через жінку у «Братах Карамазових») симптом смерті для Я є задоволенням чоловічого бажання й одночасно мазохістським задоволенням. Таким чином, формула особистості Достоевського за Зігмундом Фройдом — *«людина з надсильною бісексуальною схильністю, здатна з особливою силою боротися із залежністю від надзвичайно суворого батька»* [18, 289–290]. Саме такий характер бісексуальності письменника психоаналітик приєднує до попередніх компонентів його сутності.

Наступний підхід до проблеми структуризації внутрішнього світу письменника можна углядіти у праці вітчизняного психолога Олександра Лазурського, який з кінця XIX століття до 10-х років XX століття працював над розробкою концепції індивідуальних відмінностей. У контексті дослідження «Класифікація особистостей» (1922) він розглядає письменника як представника типу вищого рівня за принципом «краси» (в основі його класифікації лежить принцип активного пристосування особистості до навколишнього середовища). Творчість, на думку психолога, є особливою формою філософського освоєння, що відкриває вічний смисл у символах конкретних образів [10, 254], а творчі здібності митців дають можливість бути їм творцями нових форм, прийомів, напрямків. Серед основних рис цього типу науковець виділяє яскраве уявлення, багате сприйняття, насичену образами пам'ять, емоційність, розвиток якої відбивається на всіх проявах особистості, естетичне відчуття.

На думку Олександра Лазурського, високий розвиток сфери почуттів митця взаємозалежний із роллю в його житті настрою, творчого підйому, контрастивності в поведінці. Саме елементи несвідомого у поєднанні з афективністю, зауважує дослідник, характеризують мислення, переживання і поведінку творчої особистості [10, 255]. Далі психолог констатує, що в царині екзо-психіки (ставлення до зовнішнього в цілому) характерною особливістю митця є позначений високим розвитком почуття прекрасного примат естетичного критерію оцінки й переживання як такого. Краса (прекрасне) є фор-

мою співвідношення суб'єкта й об'єкта, що і лежить в основі різних напрямків мистецтва, це — складові духовної структури творця. Залежно від співвіднесення суб'єктивного й об'єктивного (поєднання, перевага першого, перевага другого) компонентів у внутрішній організації творчої особистості психологом проілюстровані три категорії письменників.

Так, гармонійне поєднання цих елементів психолог Лазурський розглядає на прикладі російського поета Олександра Пушкіна, психіку якого маркують не лише багате емоційне життя, творча фантазія, сильне образне мислення, почуття прекрасного, а й надзвичайна широта чутливості та величезний діапазон переживань. Зразком особистості, де переважає суб'єктивний компонент — так звана «бунтівна» особистість, — для науковця є англійський поет Джордж Гордон Байрон, характер якого визначають надмірна афективність й активність — їх домінування складає ендо-психіку творця (внутрішні механізми особистості). Психолог зауважує: *«Нестійкість, імпульсивність, контрастивність, афективне мотивування дій, гегемонія захоплень, що відтісняють на задній план керівне значення правил і принципів, характеризують динаміку його проявів»* [10, 258]. Домінування об'єктивного начала (розвиток інтелекту, волі) для Лазурського свідчить про перевагу змісту над художньою стороною, що породжує такі типи художників, як громадянський (Микола Некрасов), мислитель (Йоганн Вольфганг фон Гете, Еміль Золя), художник-мораліст (Генрік Ібсен) [10, 260–263].

Не менш оригінальне бачення щодо проблеми душевної організації письменника висловлене у психопатологічній студії «Стріндберг і Ван Гог. Досвід порівняльного патографічного аналізу з залученням випадків Сведенборга і Гельдерліна» (1926) німецького психіатра і філософа Карла Ясперса. Патографічний опис діяльності шведського письменника і художника Августа Стріндберга, психологічний аналіз його душевної хвороби та впливу психічних деформацій на художню творчість як спроба осмислити його креативну особистість — методологічне підґрунтя праці. Наголос зроблено на душевній хворобі (шизофренія) митця, яка є визначним фактором існування та одним із факторів формування світогляду письменника, що вплинула зокрема і на зміст його творів [19, 8]. Матеріалом для дослідження такого плану Карл Ясперс обирає, з одного боку, автобіографічні твори, листи Августа Стріндберга, свідчення його сучасників, з іншого боку, залу-

чена і компаративна метода — психічні деформації письменника, які науковець порівнює з хворобою шведського природознавця Еммануїла Сведенборга, німецького поета Фрідріха Гельдерліна, нідерландського художника Вінсента ван Гога.

Отже, патографічний опис Августа Стріндберга Ясперс розпочинає із визначення особливостей вихідного характеру творця на основі його біографічних творів «Син служниці», «Сповідь однієї душі», «Сповідь дурня»: істеричний, егоцентричний, із дитинства надмір чуттєвий, що і спричинить у подальшому появу реактивних станів, які щораз посилюватимуться, а саме — бажання бачити в собі душевнохворого, схильність знущатися над собою [19, 22–29]. Відтак для психологічного стану митця в юності, підкреслює дослідник, характерні коливання фазового характеру. Зі специфікою вихідного характеру Стріндберга пов'язане і перше переживання процесу творчості, коли в віці двадцяти років невдача акторства обернулася в створення «без його волі і без його участі» комедії в двох актах (у голові) [19, 30].

Так у характері Стріндберга психолог визначає одну надзвичайно виражену рису (митець сам її усвідомлював): «безмірна чутливість самовідчуття, що перевищує нормальну здатність реагувати на будь-який натиск, але при цьому його «я» вагається, його характер мінливий» [19, 30]. З одного боку, він легко йде на поступки, з іншого — норовливий, постійно рефлектував щодо власного ставлення до інших, переймався своїм авторитетом, водночас виявляв схильність відступати в себе — Ясперсом констатується «роздвоєність» характеру. У випадку зі Стріндбергом така роздвоєність виявляється виразніше, адже полярності протистоїть менш екзистенційне життєформування (імпульси подаються швидше і протилежності переживаються безпосередніше, так би мовити, життя є однією миттю). Подолання цього в Августа Стріндберга відбувалося шляхом швидкої зміни занять: студент, учитель, журналіст, бібліотекар, помічник лікаря, актор — постійний пошук без знаходження життєвої основи. *«Його все могло надихнути, — вважає Карл Ясперс, — і він все піддавав скептичному розгляду. У цьому житті було мало сталості, вірності, зв'язності, і Стріндберг навіть не страждав через це»* [19, 31]. Серед нескінченної кількості варіацій пошуку автентичності творця Карл Ясперс виділяє дві типові форми: потреба в одурманенні (алкоголь) і пристрасть до лицедійства (акторство, поезія).

Ще один вагомий момент, на думку дослідника: знакова роль в характерологічній композиції митця належить статевій любові та його власній значимості, що у подальшому переросте в манію ревнощів і манію переслідування. Йдеться безпосередньо про період письменницької хвороби з 80-х років XIX століття. Психічне захворювання на манію ревнощів, що супроводжується станом невизначеності, схильністю до перебільшення, думкою про самогубство і вбивство, перманентними втечами, ілюструють стосунки Августа Стріндберга із першою дружиною. Сам митець, зауважує психоаналітик, вважав, що манія переслідування, недобррозичливе ставлення з боку феміністок, дружини, друзів було пов'язане з їх прагненням лікувати його в божевільні.

До проблем із психікою письменника додаються також зацікавлення наукою: міфічна та метафізична спрямованість наукової роботи (історія, людина, світ у цілому) Стріндберга коментуються як прояв шизофренії. Він захоплюється читанням праць шведського природознавця Еммануїла Сведенборга, думки якого (передовсім його «пекло») бачаться суголосними до стану самого Стріндберга. У творця, твердить Карл Ясперс, у цей період спостерігаються різноманітні психічні прояви шизофренії: короткі змінені стани свідомості, суб'єктивні відчуття розбитості, абсанси. Відчуття самотності, невідомого, відраза до людей доповнюються відчуттям іншої людини поряд, що можна відчитати як кризу хвороби. Картину патологічних феноменів Августа Стріндберга складають обмани відчуттів (дотик, смак, нюх, зір, слух), уособлення усвідомлення (відчуття неіснуючих істот довкола), первинні маревні переживання (натиск на «я» з боку природи і людей), сукупні переживання. Доречним є зауваження психіатра про те, що сам письменник усвідомлював власну хворобу.

Розглядає Карл Ясперс і зв'язок творчого з хворобливими процесами письменника: роки найбільшої інтенсивності розвитку хвороби щодо поетичної продуктивності виявляються безрезультатними, адже з кінця 1892 по 1897 рік Стріндберг не створив жодного художнього твору. З іншого боку, психолог відзначає вплив хвороби на зміст його художніх творів — він є безсумнівним, власні переживання (хвороба, сни, світоглядні проблеми) письменник екстраполює у твори, чим тяжіє до сповідальності. *«На першій стадії хворобливого процесу, — пише Карл Ясперс, — ненависть до жінки досягає апогею і надихає на*

створення таких творів як «Батько» і «Товариші». Друга стадія вже з початку дев'яностих років викликає зміну світогляду, тим самим приносячи в пізніші роботи забарвлення і атмосферу, яких раніше не було. Від початку реалістичний, він пізніше занурює все в атмосферу таємничості, хоча теософська інтенція у нього завжди проявляється в сфері реального — і саме тому так вражає» [19, 134].

Питання зв'язку шизофренії з творчістю Карл Ясперс розв'язує також на прикладі німецького поета XIX століття Фрідріха Гельдерліна, стверджуючи, що лише робота над власною екзистенцією, а не психічна хвороба, здатна давати творчі сили. У цьому розділі своєї праці науковець, беручи до уваги міркування з патографії Фрідріха Гельдерліна, написаній німецьким психіатром Вільгельмом Ланге («Гельдерлін», 1909), дослідника та публікатора спадщини Фрідріха Хеллінграта, філософа Вільгельма Дільтея, розвиває думку про вплив хвороби поета на творення нового стилю ліричного генія (рівень лексичний, образний) [19, 160]. Крім того, Ясперс ставить питання, чи можливо за допомогою поезії усвідомити сутність хворої людини? Його відповідь ґрунтується на аналізі змін в поезії Гельдерліна, які відбулися, будучи пов'язаними з переживаннями поета: йдеться про уявлення про себе, міфологічний світогляд, внутрішню напругу і силу божественного впливу.

Так, в уявленні про себе Фрідріха Гельдерліна (рано усвідомив власний поетичний талант, в поетові й герої бачив прояв божественного начала, водночас не розумів реальної дійсності, його характеризувала непристосованість до світу) під час хвороби спостерігаються певні трансформації — його самосвідомість перебуває у позачасовому світі, «який зростає в ньому на ґрунті межової напруги образів, що приголомшують, і їхньої сили, яка енергійно впорядковує» [19, 165–166]. Міфологічний світогляд поета, що полягав в усвідомленні єдності людини з природою, еллінським, божественним (триєдиний світ), у перебігу шизофренічного процесу, наповнюючись стражданням і розладом, набуває живості, стає піднесеним в імперсональну, позачасову сферу. За спостереженнями Карла Ясперса: «Яких би мук не зазнавав поет під час хвороби і як би істотно не зачіпали його реальні потреби дійсності, тепер це вже не має для нього великого значення; він живе лише своєю роботою, нічого крім неї не бачить і переживає в ній таке піднесення, що зрозуміле так, як може бути причинно пов'язане і з шизофренічним ейфорійно-метафізичним збудженням» [19, 166].

Далі в контексті загального розділу про зв'язок шизофренії і творчості Карл Ясперс задається такими питаннями, чи є шизофренія причиною створення робіт і, якщо вона впливає на зміну стилю, то чи є специфічною умовою цього? По суті відповідь на поставлені питання має емпіричний характер: *«Імовірність того, що шизофренія у багатьох великих художників стала однією з умов створення їх творінь, надзвичайно велика, в чому нас переконують збіги в часі змін творчого стилю зі зміною стадій розвитку психозу та змінами в характері переживань і творчості»* [19, 223]. На думку психіатра, будь-яке збудження нервової системи вивільняє творчі здібності у схильних до цього людей, проте лише при розгляді конкретних випадків можна говорити про реальний результат такого впливу. Так, підсумовує Карл Ясперс, для Стріндберга і Сведенборга шизофренія матеріальна, для Гельдерліна і Ван Гога — зумовлює глибинну форму творення, таким чином у першому випадку хвороба не впливає на здатність творити, у другому — призводить до втрати творчої потенції.

Далі варто доповнити психопатологічну площину у вирішенні питання психологічної конституції письменника як невід'ємної складової загальнішої проблеми зв'язку творчості з психічними відхиленнями позицією німецького психіатра Ернста Кречмера. У пошуках зв'язків між психопатологією і геніальною обдарованістю психофізіологічної особистості — праця «Геніальні люди» (1929) — учений керується власною теорією побудови тіла і характеру (поетичну творчість розглядає як матеріал для ілюстрації теорії циркулярних і шизофренічних психозів, серед них творчі особистості Вольтера, Генріха Гейне, Новаліса [9, 236–252]). Беручи її до уваги, Кречмер визначає конституціональні типи обдарованості, зокрема поетів циклотиміків (реалісти, гумористи) і шизотиміків («патетики», романтики, формалісти) [8, 74]. У розгляді особливостей психологічної побудови генія — особистість ефективно проявлена в сучасній для неї епосі, історично невіддільна від неї, — акцент зроблено на постатях письменників, адже саме вони залишили оригінальні психологічні документи, що дають безпосередні й опосередковані самозображення поета [8, 9–10].

Психологічну цінність геніальної людини німецький психіатр вбачає не стільки в її обдарованості, скільки напруженій динаміці таких душевних якостей, що оцінюються в різних контекстах як піднесені, трагічні, соціально негативні хворобливі, відразливі [8, 15]. На думку

Ернста Кречмера, внутрішня цінність геніальної людини визначається специфікою організації її душевного апарата, схильного до творення життєвих цінностей. Саме вивчення закономірностей спадкових рис генія дають змогу подати цілісний життєво-правильний портрет творчої особистості [8, 16]. Необхідною суттєвою складовою геніальності вчений називає психопатологічний компонент: аномальна, психопатична особистість знаходиться у постійному зіткненні з впорядкованим життям.

З одного боку, серед геніїв виявляє психопатів, наводячи як приклад особистість Джорджа Гордона Байрона, якого характеризують нездатність соціально адаптуватися до нормального життя, різкі зигзаги курсу протягом життєвого шляху, схильність до психічних порушень. З іншого боку, поміж геніями виділяє людей, у яких певний психопатичний компонент убудований у міцну, переважно здорову цілісну особистість, як у Йоганна Вольфганга фон Гете — йдеться про поетову граничну чуттєвість, надчутливість в емоційній сфері, надсильну передачу нервового збудження. У другому випадку, за Кречмеровою теорією, передбачається, що динамічний психопатологічний компонент допомагає генію, *«сенсibiliзуючи особистість до надвитонченості, стимулюючи, створюючи контрасти, поглиблюючи свідомість, роблячи особистість складнішою і багатшою»* [8, 37]. Як приклад, сексуальна конституція Йоганна Вольфганга фон Гете (збудження існувало в ньому як таке, активізовувалось за хвильовим принципом насамперед у 10-х — початку 30-х роках ХІХ століття, роки «духовного здоров'я» позначає непродуктивність), який у поважному віці закохується у набагато молодшу жінку — це обумовлює і своєрідний екстатичний підйом, і водночас важку депресію, як наслідок — унікальна поезія [8, 140–145].

Фактично, концепції психографії письменника, запропоновані у психоаналітичних (Степан Балеї, Зігмунд Фройд), характерологічних (Олександр Лазурський) і психопатологічних (Карл Ясперс, Ернст Кречмер) студіях, перетинаються в думці про взаємозалежність, зумовленість психологічної конституції митця і його літературної творчості. Йдеться про вплив на зміст художніх творів, авторський стиль, творчу потенцію і творчий процес у цілому. Таке фахове прочитання особистості письменника психологами стає надійним методологічним ґрунтом для провадження в галузі літературознавства подальшої наукової інтерпретації психологічно-творчої сутності автора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адлер А. Достоевский // Классический психоанализ и художественная литература : хрестоматия / сост. и общ. ред. В. Лейбина. — Санкт-Петербург : Питер, 2002. — С. 88–99.
2. Балей С. З психології творчости Шевченка // Новітня бібліотека. Ч. 20. — Львів : Друкарня Ставропігійського інститута під управою Ю. Сидорака, 1916. URL: <https://zbruc.eu/node/48532>
3. Білецький О. В мастерской художника слова // Білецький О. Зібрання праць : у п'яти томах. — К. : Наукова думка, 1965–1966. — Т. 3. — 1966. — С. 274–489.
4. Выготский Л. Психология искусства / предисл. А. Н. Леонтьева ; коммент. Л. С. Выготского, В. В. Иванова; общ. ред. В. В. Иванова. — 3-е изд. — Москва : Искусство, 1986. — 573 с.
5. Головей Л. А., Дерманова И. Б. Дифференциальная психология: современный взгляд // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 16. — 2012. — Вып. 2. — С. 4–12.
6. Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв. : трактаты, статьи, эссе / сост., общ. ред. Г. К. Косикова. — Москва : Изд-во МГУ, 1987. — 511 с.
7. Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство : посібник. — К. : Академвидав, 2003. — 392 с.
8. Кречмер Э. Гениальные люди / пер. с нем. Г. Ноткина. — Санкт-Петербург : Гуманитар. агентство «Акад. проект», 1999. — 304 с.
9. Кречмер Э. Строение тела и характер / пер. с нем. Г. Я. Тартаковского. — Москва — Петроград : Гос. изд-во, 1924. — 284 с.
10. Лазурский А. Классификация личностей: с ст. проф. М. Я. Басова «Новые идеи в учении о личности» / под ред. М. Я. Басова и В. Н. Мясищева. — 3-е изд., перераб. — Ленинград : Гос. изд-во, 1924. — 290 с.
11. Левчук Л. Психоаналіз : історія, теорія, мистецька практика : навч. посібник. — К. : Либідь, 2002. — 255 с.
12. Нейфельд И. Достоевский. Психоаналитический очерк / под редакцией проф. З. Фрейда // Классический психоанализ и художественная литература: хрестоматия / сост. и общ. ред. В. Лейбина. — Санкт-Петербург : Питер, 2002. — С. 162–216.
13. Николукин А. Психография — «новый метод» в литературоведении США // Вопросы литературы. — 1963. — № 9. — С. 126–128.
14. Павличко С. Теорія літератури / упоряд. В. Агеєва, Б. Кравченко. — Вид. 2-ге. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2009. — 679 с.
15. Рыбников Н. Биографический метод в психологии // Развитие личности. — 2010. — № 2. — С. 230–243.
16. Сент-Бев Ш. Литературные портреты. Критические очерки / пер. с фр. ; сост., вступ. статья, комментарии М. Трескунова. — Москва : Худ. лит., 1970. — 582 с.

17. Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. — Львів : Просвіта, 1994–1999. — Т. 4 : Повісті та оповідання. Незакінчені твори. Сценарії. Літературна критика. Заяви, публіцистичні листи та звернення. З таборового зошита / упоряд. : М. Гончарук (худож. проза), С. Гальченко (літ. критика та публіцистика). — 1994. — 544 с.
18. Фрейд З. Художник и фантазирование / пер. с нем. ; общ. ред., сост., вступ. ст. Р. Ф. Додельцева, К. М. Долгова. — Москва : Республика, 1995. — 400 с.
19. Ясперс К. Стриндберг и Ван Гог. Опыт сравнительного патографического анализа с привлечением случаев Сведенборга и Гельдерлина. — Санкт-Петербург : Гуманит. агентство «Академ. проект»: Прогресс, 1999. — 238 с.
20. Bradford G. A Naturalist of Souls : Studies in Psychography. — New York : Dodd, Mead and Company, 1917. — 294 p. URL: <https://ia601409.us.archive.org/28/items/anaturalistsoul01bradgoog/anaturalistsoul01bradgoog.pdf>
21. Caldwell D. E. A psychograph of Nathaniel Hawthorne : Thesis (M. A.). — Boston University, 1948. — 133 p. URL: <https://archive.org/stream/psychographofnath00dodg/page/n0/mode/1up>
22. E. T. A. Hoffmann : eine psychographische Individualanalyse / von Paul Margis; mit zwei Faksimiles, zwei Stammtafeln und zwei graphologischen Urteilen. — Leipzig : J. A. Barth, 1911. — 221 s.
23. Life-span developmental psychology ; research and theory / L. R. Goulet, Paul B. Baltes. — New York ; San Francisco ; London : Academic Press, 1970. — 591 p.
24. Twentieth Century Literature in English. Vol. 1 / Ed. Manmohan K. Bhatnagar. — New Delhi : Atlantic Publishers & Dist, 1996. — 224 p.
25. Wagenknecht E. Nathaniel Hawthorne : man and writer. — New York : Oxford University Press, 1961. — 233 p. URL: <https://archive.org/details/nathanielhawtho00wage>
26. Wagenknecht E. Washington Irving : moderation displayed. — New York : Oxford University Press, 1962. — 223 p. URL: <https://archive.org/details/washingtonirving00wage>

ТВОРЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ ПИСАТЕЛЯ: ПРОЕКЦИЯ НА ПСИХОГРАФИЮ

Ольга Пунина, канд. филол. наук, доцент

Донецкий национальный университет имени Василя Стуса

Статья посвящена рассмотрению авторских концепций душевной организации писателя (психографии). Концепции психографии писателя, в свое время предложенные в психоаналитических исследованиях Степана Балея, Зигмунда Фрейда, характерологических трудах Александра Лазурского, психопатологических работах Карла Ясперса и Эрнста Кречмера, перекликаются во мнении о предопределенности психологической структуры писателя и его литературного творчества.

Речь идет о влиянии на содержание художественных произведений, на авторский стиль, творческую потенцию и творческий процесс в целом. Профессиональное прочтение личности писателя психологами становится надежным методологическим основанием для проведения в области литературоведения дальнейшей научной интерпретации психологическо-творческой сущности автора.

Ключевые слова: творческая личность писателя, психография, психоанализ, психология индивидуальных различий, психопатология, душевная организация.

CREATIVE PERSONALITY OF THE WRITER: PROJECTION ON PSYCHOGRAPHY

Olha Punina, Candidate of Philology, associate professor

Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine

The article is devoted to the consideration of the author's concepts of the writer's psychological organization (psychography). In the literary critique of the twentieth century, psychography as a method of differential psychology is established, which was proposed by the German scientist William Stern. Psychography involves the systematization of individual characteristics on a psychological basis, taking into account the uniqueness of the inner world of man and his biography. Based on the psychological understanding of individuality as a set of properties of different levels, psychology as a «description of the soul» involves the analysis of mental properties, and literary study of the psychological character of the writer is primarily directed to literary and domestic material. Understanding the personality of the writer as an organic unity of his psychological characteristics and literature as a product of his creative activity, the approach to its careful scientific examination falls within the framework of literary-psychological psychographic analysis. The basis for the analysis of this type should take psychological theory. The concepts of the writer's psychography, proposed in his time in the psychoanalytic studies of Stepan Baley, Sigmund Freud, the characterological works of Alexander Lazursky, the psychopathological works of Karl Jaspers and Ernst Kretschmer, are consonant with the predestination of the psychological structure of the writer and his literary works — this is about the impact on the content of the artistic works, author's style, creative potency and the creative process in general. In professional psychological works, the structuring of the writer's inner world is one of the components of the problem of the psychology of the artist's creativity, which is solved depending on the general guidelines of the representatives of the direction in which it is stated: classical psychoanalysis of the Freudian model, differential psychology, psychopathology. Such a professional reading of the personality of the writer by psychologists becomes a reliable methodological basis for conducting in the field of literary studies further scientific interpretation of the psychological and creative essence of the author.

Key words: creative personality of the writer, psychography, psychoanalysis, differential psychology, psychopathology, psychological organization.

REFERENCES

1. Adler, A. (2002), Dostoyevskiy [Dostoevsky], In *Leybin, V. (Ed.), Klassicheskiy psikhoanaliz i khudozhestvennaya literatura* [Classical psychoanalysis and fiction], (pp. 88–99), Piter, St. Petersburg [in Russian].
2. Baley, S. (1916), Z psikhologiyi tvorchosti Shevchenka [From the psychology of Shevchenko's creativity], («Novitnya biblioteka» part 20), Drukarnya Stavropygiys'koho instytutu pid upravoyu Yu. Sydoraka, Lviv, URL: <https://zbruc.eu/node/48532> [in Ukrainian].
3. Bilets'kyi, O. (1966), V masterskoy khudozhnika slova [In the workshop of the artist's words], In *Bilets'kyi O. Zibrannya prats' u p'yaty tomakh* [Collection of works in five volumes], (Vol. 3), Naukova dumka, Kyiv, pp. 274–489 [in Russian].
4. Vygotskiy, L. (1986), Psikhologiya iskusstva [Psychology of art], 3rd ed., Iskusstvo, Moscow [in Russian].
5. Golovey, L. A., Dermanova, I. B. (2012), Differentsial'naya psikhologiya : sovremennyy vzglyad [Differential psychology : a modern view], Vestnik Sankt-Petersburgskogo universiteta [Bulletin of St. Petersburg University], series 16, no. 2, pp. 4–12 [in Russian].
6. Kosikov, G. K. (Ed.), (1987), Zarubezhnaya estetika i teoriya literatury XIX–XX vv. : traktaty, stat'i, esse [Foreign aesthetics and the theory of literature of the XIX–XX centuries : treatises, articles, essays], Izd-vo MGU, Moscow [in Russian].
7. Zborovs'ka, N. V. (2003), Psykhoanaliz i literaturoznavstvo : posibnyk [Psychoanalysis and Literature : tutorial], «Akademydav», Kyiv [in Ukrainian].
8. Krechmer, E. (1999), Genial'nyye lyudi [Brilliant people], trans. from Ger., Gumanitar. agentstvo akad. proyekt, St. Petersburg [in Russian].
9. Krechmer, E. (1924) Stroyeniye tela i kharakter [Body structure and character], trans. from Ger., Gos. izd., Moscow — Petrograd [in Russian].
10. Lazurskiy, A. (1924), Klassifikatsiya lichnostey [Classification of personalities], M. Ya. Basov and V. N. Myasishchev (Ed.), 3rd ed., Gos. izd-vo, Leningrad [in Russian].
11. Levchuk, L. (2002), Psykhoanaliz : istoriya, teoriya, mystets'ka praktyka : navch. posibnyk [Psychoanalysis : History, Theory, Artistic Practice : tutorial], Lybid', Kyiv [in Ukrainian].
12. Neyfel'd, I. (2002), Dostoyevskiy. Psikhoanaliticheskiy ocherk pod redaktsiyey prof. Z. Froyda [Dostoevsky. Psychoanalytic essay edited by prof. Z. Freud] In *Leybin, V. (Ed.), Klassicheskiy psikhoanaliz i khudozhestvennaya literatura* [Classical psychoanalysis and fiction], (pp. 162–216), Piter, St. Petersburg [in Russian].
13. Nikolyukin, A. (1963), Psikhografiya — «novyy metod» v literaturovedenii SSHA [Psychography — a «New Method» in US Literary Studies], Voprosy literatury [Questions of literature], no. 9, pp. 126–128 [in Russian].

14. Pavlychko, S. (2009), *Teoriya literatury* [Theory of literature], 2nd ed., Vyd-vo Solomiyi Pavlychko «Osnovy», Kyiv [in Ukrainian]
15. Rybnikov, N. (2010), *Biograficheskiy metod v psikhologii* [Biographical method in psychology], *Razvitiye lichnosti* [Personality development], no. 2, pp. 230–243 [in Russian].
16. Sent-Bev, Sh. (1970), *Literaturnyye portrety. Kriticheskiye ocherki* [Literary portraits. Critical essays], trans. from French, Khud. lit., Moscow [in Russian].
17. Stus, V. (1994), *Tvory : u 4-kh tt., 6-ty kn.* [Works : in 4 volumes, 6 books], (Vol. 4), Prosvita, Lviv [in Ukrainian].
18. Freyd, Z. (1995), *Khudozhnik i fantazirovaniye* [Artist and fantasy], trans. from Ger., Respublika, Moscow [in Russian].
19. Yaspers, K. (1999), *Strindberg i Van Gog. Opyt sravnitel'nogo patograficheskogo analiza s privilecheniyem sluchayev Svedenborga i Gel'derlina* [Strindberg and Van Gogh. An experience of comparative pathographic analysis involving the cases of Swedenborg and Hölderlin], trans. from Ger., Gumanit. agentstvo akadem. projekt : Progress, St. Petersburg Sankt-Peterburg [in Russian].
20. Bradford, G. (1917), *A Naturalist of Souls : Studies in Psychography*, Dodd, Mead and Company New York, 294 p. URL: <https://ia601409.us.archive.org/28/items/anaturalistsoul01bradgoog/anaturalistsoul01bradgoog.pdf> [in English].
21. Caldwell, D. E. (1948), *A psychograph of Nathaniel Hawthorne: Thesis (M. A.)*, Boston University, 133 p. URL: <https://archive.org/stream/psychographofnat00dodg#page/n0/mode/1up> [in English].
22. Margis, P. (1911), *E. T. A. Hoffmann: eine psychographische Individualanalyse / mit zwei Faksimiles, zwei Stammtafeln und zwei graphologischen Urteilen*, J. A. Barth, Leipzig, 221 s. [in German].
23. Goulet, L. R., Baltes, Paul B. (1970), *Life-span developmental psychology ; research and theory*, Academic Press, New York, San Francisco, London, 591 p. [in English].
24. Bhatnagar, Manmohan K. (Ed.) (1996), *Twentieth Century Literature in English*, (Vol. 1), Atlantic Publishers & Dist, New Delhi, 224 p. [in English].
25. Wagenknecht, E. (1961), *Nathaniel Hawthorne : man and writer*, Oxford University Press, New York, 233 p. URL: <https://archive.org/details/nathanielhawtho00wage> [in English].
26. Wagenknecht, E. (1962), *Washington Irving : moderation displayed*, Oxford University Press, New York, 223 p. URL: <https://archive.org/details/washingtonirving00wage> [in English].

Стаття надійшла до редакції 11 лютого 2019 р.